

STRATA

İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

STRATA: İLİŞKİSEL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Dört aylık yaygın süreli dergi
(Hakemli akademik dergi)

İmtiyaz Sahibi: Phoenix Yayınevi adına Ünal Sevindik

Genel Yayın Yönetmeni: Özlem Akkaya-Vefa Saygın Öğütle

Sayı Editörü: Özgür Budak

Kitap Değerlendirme Editörü: Funda Sönmez Öğütle

stratadergikitapinceleme@gmail.com

Yayın Kurulu: Aksu Akçaoğlu, Polat S. Alpman, Alim Arlı, Özgür Arun, Ozan Aşık, Aslıhan Aykaç Yanardağ, Özgür Budak, Barış Büyükokutan, Güney Çeğin, Sinan T. Gülhan, Sanem Güvenç-Salgırlı, Barış Mücen, Nazlı Ökten, Gülbin Özdamar Akarçay, Nadir Suğur, Çağdaş Üngör, Semiray Yücebaş

Bilim ve Danışma Kurulu: Feyza Ak Akyol, Erhan Akarçay, Bekir Balkız, Didem Danış, Saniye Dedeoğlu, Koray Değirmenci, Ayşe Durakbaşa, Gökçen Ertuğrul, Aylin Görgün Baran, Neşe Gurallar, Mehmet Nuri Gültekin, Barış Gürsoy, Meltem Karadağ, Sevcan Karcı, Alp Yücel Kaya, Onur Kınılı, Hüseyin Köse, Ceren Lordoğlu, Meral Özbek, Ahmet Özcan, İbrahim Şirin, Ümit Tatlıcan, Elif Yeneroğlu, Egemen Yılığür, Mesut Yücebaş

Strata Sekreteryası: Gülşah Kurt, Hilal Sevlü, Tolga Ulusoy, Öznur Yılmaz

15. Sayı: Mart 2024, Ankara.

ISSN: 2667-6079

Yönetim Yeri:

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1. Kızılay/Ankara

Tel: 0 312 419 97 81 pbx • Faks: 0 (312) 419 16 11

Phoenix Yayınevi

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

www.phoenixyayinevi.com

Baskı:

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd.Şti.

Sertifika No: 25931

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48

Dağıtım: Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1 Kızılay/Ankara

Kapak tasarım ve dizgi: Gamze Uçak

İletişim Adresi:

<https://stratadergi.org>

stratadergi@gmail.com

strata@strata.com

*Bu dergide yayımlanan makaleler, yazarlarının sorumluluğundadır.

Editörün Taktimi Özgür Budak	5
XIX. Yüzyıl Sonu Tartışmalarında Teknoloji ve İnsan Arda Ergun	9
İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Kamu Siyasetinin İnşası Mehmet Parlak	37
Geç Osmanlı Döneminden Erken Cumhuriyet'e: Fin de Siècle'da Pedagojik Dönüşüm ve Çocuk Edebiyatının Politik ve Toplumsal Bağlamda Gelişimi Ecem Yaşar Türkel	59
19. Yüzyıl Modernleşme ve Merkezileşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Vilayetlerinde Yaşanan Yapısal Değişim ve Bu Değişimin Sosyal Sınıflara Yansımaları Ulaş Kalay	83
Trajik Bir Figür mü, Tam Bir Fin De Siècle Karakteri mi? Mahler ve Yüzyıl Dönümünde Viyana E. Attila Aytekin	115

Kültürel Deęiřimden Devlet Denetimine: <i>Fin de Siècle</i> Döneminden Totaliter Rejimlere Eğlencenin Kitleselleřmesi Merve Demirkaya	141
Durkheim, <i>Fin de Siècle</i> ve 3. Cumhuriyet Özgür Budak	173
Kitap İncelemesi Osmanlı'da Ahlak Buhranı: Birinci Dünya Savaşı'nda Toplum, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet Mehmet Parlak	191
Kitap İncelemesi Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens Gencer Çakır	199

Editörün Takdimi

Özgür Budak*

Elinizdeki sayının oluşum süreci birkaç yıl önce parçası olduğum “Emilé Durkheim’ı Yeniden Okumak” kitabına kadar gitmektedir. Kitabın içinde yer alan Durkheim’ın siyasal ve sosyolojik fikirleri ve Fransız 3. Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu gerilimler içinde nasıl şekillendikleri üzerine olan bölümü yazma sürecinde, o zaman kadar sanatsal alanla sınırlı olduğunu düşündüğüm *Fin de siècle* (Yüzyılın sonu) tartışmalarının farklı boyutlarına rastladım. Bu tartışmalarda yer alan temalar Fransız toplumundaki pek çok kırılma hattının üzerinden geçmekteydi. Gerçekten de dönemin siyasal ve sosyal yaşamında merkezi bir yer tutan ve üzerinde kutuplaşmaya varan anlaşmazlıkların yaşandığı, ruh sağlığı, hijyen, kadın kimliği, devletin rolü, doğum oranları gibi pek çok tema meselelerin dar bir sanat ve estetik tartışmasının çok ötesine vardığını göstermekteydi. Doğal olarak bu tartışma hatları sadece akademik bir sorun olarak kalmayıp dönemin genel siyasal skalasının biçimlenmesinin de ipuçlarını vermekteydi. Genişleyen yurttaşlık tanımının içi hangi haklarla doldurulacak? Şehirleşme sürecindeki bir toplumda hak ve yükümlülükler arasındaki denge nasıl sağlanacak? Modern toplumun bireyci normları ile ulus devletin kurumsal talepleri arasındaki gerilimde hangisi öncelik sahibi olacak? Yaklaşmakta olan büyük militarist hesaplaşmaya uyum sağlayabilmek için hangi nüfus politikaları uygulanmalı? Doğal olarak nihayetinde, bütün bu sorular içinde devletin toplumla ilişkisini yöneten ilkeler neler olmalı? Hızla ve temelden değişen bir toplumsal yapı üzerine ortaya çıkan ve geleceğe şekil verecek mahiyetteki bu soruların liberalizm – otoriterlik, sekülerizm – dinsel ideolojiler, bireycilik – toplumculuk gibi keskin politik ayrışmalara yol açması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Benim açımdan ilginç olanı ise bu tartışmalara detaylı olarak baktıkça uzun 20. Yüzyıl’ın kapanışından bugüne kadar içinden geçmekte olduğumuz ve siyasal alanı domine eden krizlerde farklı konumlanışlara benzerliği idi. Bu nedenle uzun 19.yy’ın kapanışı sürecindeki tartışmalar ile günümüz arasında bağlantılar kurabilecek bir dergi temasının inşa edilmesini gerekli buldum. Sonuçta söz

* Dr. Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozgurbudak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2857-2006>

konusu olan coğrafya, eğitim, yurttaşlık, teknoloji ve sanat gibi birbirinden ayrı uzmanlık alanları arasında ortak bir sorunsal inşa etmekte. Bu nedenle yaklaşık bir yıl önce söz konusu alanlardaki tartışmaları ortak bir çerçeveye yerleştirecek bir atölyenin temelleri attık. Elinizdeki seçkideki metinlerin tümü bu atölye kapsamında yazılmasalar da pek çoğu bu çalışmadan gelmektedirler.

Fin de siècle tartışmalarının kapsamına giren sorunlar ve tartışma hatları gerçekten hayret verici bir çeşitlilik göstermektedir. Burada hepsine detaylı girecek yerimiz olmasa da özellikle konuya yabancı okurlar için genel bir harita çıkarmanın gerekli olduğu düşüncesindeyim.

Modern sanatın öncüleri: Fin de siècle dönemi, modern sanatın doğuşuna zemin hazırlayan bir dönemdir. Sanatçılar, bu dönemde geleneksel sanat normlarını sorguladılar ve yeni ifade biçimleri aradılar. Özellikle, Fin de siècle dönemindeki bazı sanatçılar, modern sanatın öncüleri olarak geleneksel sanat anlayışını altüst eden eserler ürettiler. Yaklaşan çağ, yeni özne tanımları ve bunun estetik temsilleri üzerine tartışma hatlarını şekillendirdi. Fin de siècle döneminde sembolizm akımı belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sembolist sanatçılar, somut gerçeklik yerine semboller ve metaforlar aracılığıyla içsel dünyalarını ifade etmeye çalıştılar. Sembolizm, gerçeküstücülük ve mitoloji gibi temaları yoğun bir şekilde işledi. Sembolizmin yanında Dekadent hareket, fin de siècle döneminde etkili olan bir başka sanatsal akımdır. Bu akım, yozlaşmışlık, çürüme ve aşırılık gibi temaları işleyerek, toplumdaki ahlaki çöküşü ve ruhsal krizi yansıtmaya çalıştı. Dekadent edebiyat ve sanat eserleri, genellikle melankoli, erotizm gibi temaları işlerken, dönemin toplumsal ve kültürel atmosferini yansıttı. Doğal olarak Dekadent hareket yeni ifade ve öznellik formları üzerine ifade biçimlerini aradığı gibi aynı zamanda bu ifade biçimlerini genel yozlaşma retoriği içine yerleştiren politik sağın da hedeflerinden biri haline geldi. Bu bağlamda dekadent hareket sanatsal bağlamının dışında bireycilik, cinsellik ve gençlik gibi merkezi politik tartışmaların çoğunlukla temas ettiği bir uğrak haline geldi.

Toplum mühendisliği ve sosyal kontrol: Fin de siècle tartışmaları, biyopolitika ile çeşitli noktalarda ilişkilendirilebilir. Biyopolitika, yani bireylerin ve toplumun bedensel ve biyolojik özelliklerinin siyasi iktidar tarafından nasıl düzenlendiği ve kontrol edildiği sorusu özellikle 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren önemli bir tartışma haline geldi. Popüler militarizmin gittikçe artan ölçüde nüfus politikalarına sirayet etmesinin sonucu olarak doğmakta olan yeni toplumsal bedenin tanımı, şehirleşmenin yarattığı sağlık tehditleri, bireyselleşen bir toplumda üremenin kontrolü, doğmakta olan genetik bilimi ile sosyal kontrol arasında kurulan bağlar döneme damgasını vuran tartışmalar olarak ön plana çıkmaktadırlar. Söz konusu dönemde öjenik hareketler ve sosyal darwinist projeler önem kazandı. İnsan ırkının kalitesini artırmak amacıyla genetik özel-

liklerin kontrol edilmesi ve ırklar arasında üstünlük iddiaları yaygınlaştı. Bu, biyopolitikanın bir parçası olan insanların biyolojik niteliklerinin düzenlenmesi ve kontrol edilmesiyle ilgiliydi. Sonuç olarak emperyal yayılım, popüler militarizm ve ulus devlet için etno politik bir yurttaş kitlesi inşa etme projeleri modern olduğu kadar hiyerarşik bir toplum içi ve toplumlar arası imgelem inşa etti.

Fin de siècle dönemi, toplum mühendisliği ve sosyal kontrol konularında da önemli tartışmalara sahne oldu. Toplumun sağlığını ve verimliliğini artırmak için çeşitli politikalar geliştirildi ve uygulandı. Bu politikalar, biyopolitikanın bir parçası olarak bireylerin ve toplumun bedensel ve zihinsel durumunu düzenlemeye yönelikti. Ayakları üzerine kalkmaya çalışan beşeri ve toplumsal bilimler özgün olarak inşa etmeye çalıştıkları uzmanlık alanları ile söz konusu yaygın toplum mühendisliğinin bilimsel liderliğini elde etmeye çalıştılar. Cinsellik ve üreme kontrolü de biyopolitika açısından önemli bir tartışma konusu oldu. Bu dönemde, cinselliğin ve üremenin kontrol altına alınması ve düzenlenmesi, nüfusun yönetimi ve kontrolü açısından önemli hale geldi. Bu, biyopolitikanın bireylerin bedensel ve cinsel kimliklerini düzenleme ve kontrol etme çabalarının bir yansımasıydı. Söz konusu müdahalelerin merkezinde çoğunlukla kadın bedeni bulunduğu için mesele dar anlamda tıp tartışmalarının ötesinde kadın bireyselliği üzerine siyasi bir karakter kazandı.

Yeni kamuların inşası ve yurttaşlık: Fin de siècle döneminde, yurttaşlık hakları ve toplumsal katılım konuları önemli tartışma konularıydı. Yurttaşlık üzerine siyasi, ekonomik ve sosyal hak tartışmaları şekillenen yeni kamusal alanın içine kimlerin dahil edileceği sorusunun yanıtı olacaktı. Bunun yanında toplumsal katılımın nasıl teşvik edileceği ve demokratik süreçlere nasıl dahil edileceği de tartışılan konular arasındaydı. Kitle siyasetinin şafağındaki pek çok toplum bu siyasetin çerçevesini çizen süreçlerden geçmekteydi. Fin de siècle dönemi, toplumsal kimliklerin ve dışlanmanın da önemli bir konusu oldu. Toplumsal kimlikler, insanların kendilerini hangi gruplara ait hissettikleri ve bu grupların hakları ve statüleri konusunda yaşanan tartışmaları içeriyordu. Ayrıca, dışlanma ve ayrımcılık, belirli grupların toplumdan nasıl dışlandığı ve bu durumun nasıl ele alınması gerektiği konularında önemli tartışma konularıydı. Elbette bu tartışmalara etnik grup tanım ve hiyerarşileri de hemen hemen her zaman eşlik etmekteydi.

Fin de siècle döneminde, kamu alanının ve kamusal yaşamın rolü de değişti. Geleneksel olarak, kamusal alan genellikle sınırlı bir grup insanın kontrolünde ve erişimindeydi. Ancak, bu dönemde kamusal alanın kapsamı genişledi ve çeşitli sosyal grupların ve bireylerin katılımı ve etkisi arttı. Bu, kamusal alan ve kamusal yaşamın tanımlanması konusunda önemli bir değişimdi. Yeni sosyal ve siyasi hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, geleneksel toplumsal

yapılar da sorgulanmaya başladı. Özellikle işçi hareketleri, kadın hakları ve milliyetçilik gibi yeni hareketler, mevcut toplumsal normları ve kurumları eleştirdi ve değiştirmeye çalıştı. Birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip olsalar da söz konusu hareketler 20.yy'ın kitle siyasetinin temellerini attılar. Yüzyılın başında çözülen hanedan siyaseti ve patrimonyal ilişkilerin yeni yüzyılda hangi toplumsal dayanışma biçimlerine dönüşeceği ve siyasal temsil mekanizmalarının buna göre nasıl şekilleneceği sorunu modern siyaset kamplaşmasının temel meselesi haline gelmeye başladı.

Emperyalizm ve Kolonyal Yarış: Fin de siècle dönemi, Avrupa'nın emperyalist genişleme ve kolonyal yarışıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu dönemde, Avrupa devletleri, sömürge imparatorluklarını genişletmek için Afrika, Asya ve diğer bölgelerde yoğun bir rekabet içindeydiler. Bu jeopolitik rekabet, döneminin siyasi ve ekonomik atmosferini şekillendirdi. 19. yüzyıl boyunca, Avrupa devletleri arasındaki siyasi ilişkilerde büyük bir karmaşıklık söz konusuydu. Uluslararası diplomasi ve ittifaklar, jeopolitik güç dengeleri açısından önem kazandı. Özellikle, Mahanizm, Almanya'nın birleşmesi ve İngiltere'nin denizaşırı imparatorluğunu koruma çabaları gibi faktörler, uluslararası ilişkilerdeki dinamikleri etkiledi. Jeopolitik gerilim hatları Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Balkanlar'da artan milliyetçi hareketlerle yeni boyutlar kazandı. Balkanlar ve Doğu Sorunu, Avrupa devletleri arasındaki jeopolitik çekişmenin bir odak noktası haline geldi. Doğu Sorunu büyük güç siyasetinde kamplaşmalara yol açtığı gibi bölgede doğmakta olan geç milliyetçi siyasal projelere de şekillenme fırsatı sundu. Kendi ulus inşa sürecimiz başta olmak üzere bölgede bulunun pek çok etno-politik yapı bu dönem içinde şekillenen hiyerarşiler üzerine yaslandı.

Yukarıda temel hatlarını özetlemeye çalıştığım gibi dönemin pek çok tartışma ve dinamiklerini altında yatan temel bir çekişme bulunmaktaydı: eski çağ kapanmakta ve yeni çağın nelere gebe olduğu gibi sorular ile bu sorulara kimlerin yanıt vereceği. Elinizdeki sayıda bütün bunlara yanıt vermemiz mümkün görünmemekte. Yine de yeni çağın gençlik ve milli eğitim politikaları, teknoloji ve insan ilişkilerinin geleceği, milliyetçilik düşüncesinin içinde doğan vatan ve yeni kamu tanımları, modern coğrafya ve mahalli idare kategorilerinin geleneksel yerel yapılarda ne gibi değişimlere yol açtığı gibi sorulara yanıt vermeye çalışan makaleler uzun 19. Yy'in sonundaki toplumsal ve siyasal krizin farklı boyutlarını ortaya koymayı hedeflemektedirler. Umarım bu sınırlı çaba aynı zamanda günümüzde pek çok alanda deneyimlediğimiz genel kriz haline ilişkin retrospektif bir bakış açısı ve tartışmanın şekillenmesine katkıda bulunur.

Özgür Budak

İZMİR 2024